

Dr. Rifat Osman Beyin Kalemî ve Prof.Dr. A. Süheyl Ünver'in Çizgisi ile Tarihte Edirne Suları

WATERS OF EDİRNE IN HISTORY WITH MR. RIFAT OSMAN'S PEN AND PROF. DR. A. SUHEYL UNVER'S DRAWING

Nilüfer GÖKÇE*

* Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi AD, Öğr.Gör., EDİRNE

Özet

Dr. Rifat Osman Bey, 1903 yılında Edirne Merkez Asker Hastanesine Röntgen uzmanı olarak atanır. Anılarında vatanım dediği Üsküdar'a çok benzettiği Edirne'yi çok sever. O, Edirne'de sadece hekimlik yapmaz. Şehrin tarihi, kültürü, sosyal hayatı ile yakından ilgilenir. Bu konularda araştırma yaparak yazılar yazar.

Çalışmama konu olan Rifat Osman Bey'in "Tarihte ve Zamanımızda Edirne Suları" adlı makalesi 20 Eylül 1928 yılında Milli Gazete'de yayınlanmaya başlamıştır.

Dr. Rifat Osman, çok yakın dostu olan Prof. Dr. A.Süheyl Ünver'le 1925 yılında İstanbul'da karşılaşılır. Rifat Osman Bey kendisinde olan Edirne sevgisini Süheyl Ünver'e de aşılar. O da Edirne aşığı olmuştur. Fırsat buldukça Edirne'ye gelen Süheyl ÜNVER, Edirne'yi gezerek, camilerin, çeşmelerin, evlerin sulu boya resimlerini yapmış. Bu resimlerin yanlarına notlar düşmüştür.

İşte Edirne su yollarını gösteren çizimleri de bunlardan biridir. Süheyl Ünver Bey, Edirne su yollarını gösteren krokiyi çizerken, aynı zamanda Rifat Osman Bey'in de isteğini yerine getirmiş oluyordu.

Bu çalışmada, iki eski dostu, ayrılmaz bu ikiliyi, yıllar sonra yine onların kalemleriyle bir araya getirmeye çalıştım.

Anahtar Kelimeler: Edirne Suları, Rifat Osman, Süheyl Ünver

T Klin Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi 2004, 12:62-70:

Summary

Mr.Dr. Rifatosman, was appoint to Edirne Central Soldier Hospital as a x-rayspecialist in 1903. He loves Edirne so much that hesaysmy country in his memories and resembles Edirne to Üsküdar so much. He doesn't work just as a doctor in Edirne. He's closely interested in city's history, culture, social life. He writes articles by making researches on these topics.

As being my muestigation's topic. Mr. Rifat Osman's article. Wasters of Edirne in history and now'slartealto be published in National newspaperin 1928, 20 September.

Dr. Rifat Osman meets his close friend Prof.Dr. A Süheyl UNVER in İstanbul in 1925 Mr. Rifat Osman emposes his love of Edirne to Süheyl UNVER too. He also became a lover of Edirne Süheyl UNVER came whenever he had the opportunity, he walked arauud Edirne and he panted (sulu boya) pictures of mosques, fountains and houses. He took some notes near these pictures.

His drawings of Edirne water ways is one of them. While Mr. Süheyl ÜNVER was drawing the map of water ways of Edirne, at thesame time he was doing what Mr. Rifat Osman wished.

In this work II tried to gotherthese two old friends, these-unseperable double many years after, with their own pens.

Key Words: Water of Edirne, Rifat Osman, Süheyl Unver

T Klin J Med Ethics, Law and History 2004, 12:62-70

18 Şubat 1874 yılında İstanbul'da doğan Rifat Osman Bey, Mekteb-i Tıbbiyeden mezun olduktan sonra, Gülhane Seririyat hastanesinde Reider Paşanın yanında asistan olarak çalışır.

H:1319 / M:1903 tarihinde kolağası rütbesiyle Edirne Merkez Asker Hastanesi Röntgen Şuası şefliğine tayin olur. Edirne, Selanik, Manastır Asker hastanelerinde röntgen dairelerini kurar. Balkan savaşında hastanede başhekim olarak çalışır (1).

1916 yılında İstanbul Haydarpaşa asker hastanesi röntgen dairesi şefliğine tayin olur. Binbaşılığa terfi eden Dr. Rifat Osman Bey, bu hastanenin başhekimliğine getirilir. Birinci dünya savaşına kadar burada görev yapar, 24 Mayıs 1331 (1918-19) yılında emekliye ayrılarak tekrar Edirne'ye döner.

1920 yılında Edirne'nin Yunanlılar tarafından işgali sırasında, Yunanlılar Rifat Osman bey'in

evini basıp, kitaplarını yağmalarlar, kendisini de evinde göz altında tutukları sırada dostlarının da yardımıyla İstanbul'a kaçar.

Rıfat Osman Beyle Süheyl ÜNVER, 1925 yılında, İstanbul'da, Muhittin Hattatoğlu'nun önderliği ile Et yemezdeki evde tanışır. İkisinin de ortak pek çok yönü vardır. Önce ikisi de doktordur. İlme, tarihe, meraklı, sanata aşiktir. Bu yüzden çabuk kaynaşırlar.

Rıfat Osman Bey, ard arda yaşadığı felaketler karşısında üzgün ve hayata küsmüştür. Süheyl Ünver psikoterapik bütün hünerlerini kullanarak onu yeniden hayata bağlar. Aralarında sıkı bir dostluk oluşur, karşılıklı yardımlaşmalar başlar. Rıfat Osman bey tekrar fırçasını kalemini eline alır. Yeniden resim yapmaya yazılar yazmaya başlar (2).

Rıfat Osman'da, Süheyl ÜNVER'e Edirne sevgisini aşılır, o da ben artık Edirne için yaşayorum diyebilececek kadar Edirne sevdalıdır (3).

Rıfat Osman Bey, Edirne'ye hekim olarak tayin edilmiştir. Fakat o, Edirne'de sadece hekimlik yapmamıştır. Edirne'nin sağlığı kadar, tarihi, kültürü ile de yakından ilgilenmiş. Yaptığı resimlerde, yazdığı yazılarında Edirne'yi yaşatmıştır.

İşte "Tarihte ve Zamanımızda Edirne Suları" adlı makalesi de bunlardan birisidir.

3 Teşrin evvel 1927 / 20 Eylül 1928 tarihinde Milli gazetede yayınlanmaya başlanmıştır. Bu gazete ve Prof. Dr. A.Süheyl ÜNVER'in Edirne su yolları ile ilgili yapmış olduğu çizimler bize, 1993 yılında Türk Tarih Kurumundan gönderilen Prof. Dr. A. Süheyl ÜNVER'in Edirne ile ilgili yapmış olduğu suluboya resimleriyle birlikte gönderilmiş, üç nüshadır. Gazetelerin ve çizimlerin aslı bugün, Türk Tarih Kurumu Süheyl ÜNVER arşivinde bulunmaktadır. Bunlardan alınan bir kopya T.Ü. Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp tarihi Anabilim Dalı Dr.Ratıp Kazancıgil Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Rıfat Osman Bey, Edirne sularını anlatmaya başlamadan önce kısa bir giriş yaparak, Türklerin suya verdiği önemi şöyle açıklamaktadır:

"Türkler, tarihin sessizliği içersine gömülüp kalmayıp, feth ettikleri yerlerde zamanın ihtiyaçları oranında tesisler ve teşkilatlar kurarak atalarının yüzlerini güldürmüşlerdir.

İnsanın yaşamını devam ettirebilmesi için en önemli ihtiyaçlarından biri olan ve sağlığın temelini teşkil eden su konusunu da başarı ile yerine getirerek halkın hizmetine sunmuşlardır.

Zamanımızdan önce, şehir ve kasabalarda yaşayan halkın, çok iptidai bir şekilde, dere, göl ve nehir sularını kullanmış olduklarını bize kalan belgelerden öğrenmekteyiz.

Rumeli'nin fethinden sonra, şehir ve kasabaları etrafındaki tatlı su kaynaklarından büyük uğraşlarla sular getirilerek, büyük şehirler hatta köyler bile bu kaynakların sularından faydalanmışlardır.

Fetihten sonraki yıllarda, çeşitli istilalara, savaşlara uğrayan Trakya'nın, ikinci derecede güven-

likli yollarında bile görülen çeşmeler, kuyular bu icraatın canlı şahitleridir.”

Bu kısa girişten sonra Rıfat Osman Bey Edirne sularının çıktığı kaynaklar, şehre gelinceye kadar geçtiği yollar, kısacası su yollarının tarihi hakkında da şu bilgi vermektedir.

“H:763 Ağustos/ M: 1361 tarihinde Edirne alındığında, halk Tunca nehrinin suyunu kullanmaktaydı.

Edirne, Türkler tarafından alınmasından önce, Roma İmparatorlarından Adriyana'nın tavsiyesi ile yaptırılan Edirne kalesinin duvarları içerisinde 360 bin metrekarelik bir alanda ancak on dört mahalleden ibaret küçük bir şehirdi.

Türklerin bu şehirde yerleşmeleri ancak yarım asrı almış, bundan sonra H: 800 /M:1398 tarihlerinde Yıldırım semtinde, ve kısa bir süre sonra da eski cami civarında ki mahalleleri teşkil ederek kale duvarının dışına çıkmışlardır.

Kale içinde oturan Türkler, Tunca'nın sularını kullanmayıp, Gazioğlu İbrahim Bey¹ adında, bu gün yerinin nerede olduğu bilinmeyen fakat yazılanlara göre, Taşlık civarındaki bir kaynağın suyunu kale içinde yaptırdığı çeşmelere H:785 / M:1383 tarihinde getirmiştir.

Türklerin kale içinde teşkilatlanıp tesisat kurmaları ancak bir asır sürmüştür, 14 mahalleyi içine alan Adriyanapol, 210 mahalleli bir Türk Edirne'si olmuştur.

Konumuz olan Edirne su yollarının yapımına, H:825/M:1422 tarihinde başlanmış ve bugünkü şeklini H: 936 / M: 1530 tarihinde almıştır. Rıfat Osman Bey burada, su yollarının 1928 yılındaki durumundan bahsetmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman, Hürrem Sultanın ölümünden sonra, sevgilisinin adına bir çok eser yaptırdığı gibi, Edirne su kaynaklarının en önemlilerinden olan Ortakçı, Taşlı Müsellim su kaynaklarını da ilave ederek, Taşlık civarında Şair Yahya Bey Camiinin batısında Su Hazinesi

yaptırarak, şehrin su ihtiyacının karşılanmasında başarılı olmuştur.

Edirne'de bulunan 230 çeşmeden bir kısmının tavanları örtülü, eşkenar dörtgen piremit şeklinde kesme büyük taşlardan yapılmıştır. Bu çeşmelerin büyük bir kısmı H:960/M: tarihinde Mimar Sinan tarafından yapılmıştır.

Bunların dışında, Edirne'de H:1065 /M:1654 tarihlerinde yaptırılmış iki zarif çeşme bulunup, bunlardan bir tanesi, Yeni İmaret Semtinde, Bayezid Camiinin büyük kapısı önünde,² diğeri de Beylerbeyi Camii kabristanı köşesinde olup, Edirne Bostancıbaşlarından Koca Sinan Paşa tarafından yaptırılmış olup, her iki çeşme de mimarimizin en güzel örneklerindedir.

H:857 / M:1453 tarihinde Tunca nehri kenarında yaptırılan Edirne Sarayına, Sarayakpınar'daki kaynağın suyu özel kanallarla getirilmiş. Bu tarihlerde iskan ve imar edilmeye başlanan yeni İmaret mahallelerine de, Vezir Murat Paşanın³ çeşmelerine de H:867 / M:1463 tarihinde bu sudan verilerek bu çeşmelerin suyu ile Bedevi Ahmet Bey, Has Kulaguz, Hatice Hanım ve Firuz Paşa tarafından, “Ayineli Taya bağlar” içindeki memba suları da Koca Sinan paşa tarafından çeşmelere ilave edilmiştir.

Sarayın havaya uçurulmasından sonra, baki kısımsız kalan saray Akpınar kaynağının suları, ilk olarak piyade kışlasının H:1243/M:1827 de yapımında kışlaya alınmış ve eski borular değiştirilerek, demir borular içinde Asker hastanesi ve kışlalara Hacı İzzet Paşa tarafından H.1312/M: tarihinde getirilmiştir.

H:1106 /M:1694 yılında Edirne Bostancıbaşısı Karayılızade Ali Ağa tarafından zengin ve tatlı bir suyu olan ve hakkında rivayet bulunan BÖNCE kaynağının suları da Yıldırım ve Yeni İmaret mahalleleri çeşmelerine akıtılmış

¹ -İbrahim bey hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Söylenilene göre, Edirne'de Üç Şerefeli Caminin yanında ki dükkanlara doğru, küçük ve minaresiz bir mescit bulunuyormuş. Bu mescidin, H:814 /M:1412 tarihinde Gazi İbrahim bey tarafından yapılmış olduğu söylenmektedir. Dr. Rıfat Osman.

² -Üzülerek yazıyorum ki, yeni İmaret çeşmesi, kim bilir hangi hayırsızın gayret ve teşebbüsü ile badana edilmiş. Sözüm ona tamir ve ihya edilmiştir.Dr.Rıfat Osman.

³ -Han Murat Bey: Edirne Sarayında has odada yetişmiş olup,H: 871/M:1467 de Rumeli beylerbeyi ve daha sonra vezir olmuştur. Uzun Hasan harbinde vefat etmiştir.

ve köprülerden geçirilerek Sarayıçi'nde yaptırılan çeşmeye getirilmiştir.

30-40 yıl önceye kadar, Edirne Hammlarının Sarayıçi mesiresine BÖNCE demelerinin nedeni budur. Hanımlar Saray İçi'ne gidelim yerine, BÖNCE'ye gidelim derlermiş.

Edirne Sularının düzenlenmesi ve su yollarının kısılmasında önemli hizmet veren kişiler; *“Kasım Paşa, Rüstem Paşa, Süle Çelebi, Defterdar Ekmekcizade, Edirneli Ahmet ve Mustafa Paşalar, Kara Mustafa Paşa, vezir Dimetokalı Ali Paşa, İbrahim Paşa, Zen İbrahim Paşa, Hundi Hatun, Zen Küllahduz Refiye Hanım, Gazazzade Ahmet Bey, Karabulut İbrahim Paşa, Hıdır Ağa, Şair Hayali Çelebi, Şair Yahya Bey, Saray vaizi Avni Efendi, Cezzar Ahmet Paşa, Kethuda İbrahim Ağa”* isimleri bilinen kişilerden sadece bir kaçıdır (4).

Dr. Rifat Osman Bey, bu hayır sahiplerinin isimlerini yazdıktan sonra, yine de, Edirne su yollarının yapımında 120 kadar hayır sahibinin bulunduğunu yazmaktan kalemini alıkoyamayacağını yazmakta. Su konusunun Sağlık ve Hayat demek olduğunu söyleyerek, Türklerin buna çok önem verdiklerini vurgulamakta ve atalarımıza layık olduğumuzu göstermenin zamanı çoktan gelmiştir diyerek, bunu şöyle açıklamaktadır.

“Çünkü, üç, dört asır önce yapılmış su tesisatlarının asrın ihtiyacına uygun olarak tamir etmek bizlere düşen bir borçtur” demektedir.

Rifat Osman Bey'e göre Edirne sularının iki bölümde incelenmesi gerekmektedir.

1. Çeşitli kaynaklardan gelen suların miktarı,
2. Suların temizliğinin korunması,

Çeşitli Kaynaklardan Gelen Suların Miktarı

Bu, birden fazla kaynağın ve birkaç sarnıcın suları olup, hieri asrın öncesinden başlayıp, 13. yüzyılın sonlarında H:1396/M:1580 yılında tamamlanan iki yüz yıllık bir uğraşı sonunda Edirne'ye getirilmiştir.

Bu kaynakların en eskisi Kurtalcağı dere-sinden getirilen ve Pravadi deresinin kuzeyindeki tepelerden geçirilerek getirilen su yollarının sularıdır. Bu suya Ortakçı Kaynağının (Membrağının) suları da ilave olunmuştur. Edirne'ye gelen sular bu kaynağa aittir.

Taşlı Müsellim Kaynağının (Membrağının) suları, Kanuni Sultan Süleyman tarafından bu kaynağa ilave edildiği gibi, Sadrazam Rüstem Paşa'da bazı kaynakların sularını ilave etmesi ile buranın suyu çoğalmıştır.

Taşlı Müsellim yolu, Saraca Deresi yönünü takip ederek Kavaklı (eski ismi Çerkezköy), Ortakçı köyünün doğusundan geçerek, Kara Yusuf köyünün kuzeyine ulaşır. Burada rakımı 191 metredir.

Bu su, Ortakçı köyü civarından iki noktada toprak üstüne çıkarak açıkta kalır ki, bunlara “Açık Su Yolu” adı verilmektedir. Mecra (su kanalı, yatağı) tekrar toprak altına girerek, Kara Yusuf köyünün kuzeyinde tekrar toprak üstüne çıkar. Açık su yolu olup, sonra yine toprağa gömülür. Mecranın toprak üstüne çıkması isteyerek yapılmamıştır. Arazinin durumuna uygun olarak planlanmıştır.

Başlıca bu üç kaynağın suyu, Pravadi, Ortakçı vadilerinden çıkıp miktarı artar ve Kanlı Çıkar⁴ (eski su yolcuları kanlı dilek derlermiş), ve Kavur deresi arasında üç kaynağında suyunu alarak ilerler ve bu derenin kuzeyinde Kanuni ve Rüstem Paşa adıyla anılan iki kaynağın ve o civarda bulunan bir başka kaynağında sularını alıp, Yaya ve Kemer derelerini geçip, Kurt Kemer deresinin bir mil güneyinde Kavakalcağı deresine ulaşır.

Buralarda Taşlı Müsellim suyu, Ortakçı, Kuruca deresinin güneyinden sarnıç ile Dokuz Tepelerin doğusundaki diğer bir sarnıcın sularını da alır, Kurt Alcağı deresinden Kasımpaşa

⁴ -Kanlı Pınar, Kanlı Delik : Bu hazineyi 35-49 senede bir havalandırıp temizlemek için açmak gerekir. Havalandırma esnasında içinde biriken maddenin Güherçile olduğu söylenir. Bundan birkaç işçinin zehirlenerek ölmesi yüzünden eski su yolcuları , bu meşhur hazineye bu ismi vermişler. Hazine her açılıştta böyle bir kurban vermiş.

Menba ile diğer birkaç suyu da alarak, Hıdır Ağa korusunun başında Çifte Kemerlerle⁵ birleştikten sonra, Arap⁶ ve Gaydacı kemerlerine ve Cevizlik Bağlarından geçerek Bostancıbaşı çeşmesi hizasına gelir. Buradan da geçerek, Kestanelik ve Yıldız Tabyalarının doğusundan ve kısa bir ara ile Kıyık tabyasının güneyinden Buçuk Tepeye ulaşır.

Ortakçı kolu Rakımı 150 metre, Pravadi membainin rakımı 112 metredir. Bu iki kolun birleştiği noktada rakım, 90-95 m. ye düşer. Bu kanalın şehri girdiği yerde Menzil Ahır, Atlar Çeşmesi, Süle Kolu adıyla başlıca üç kola ayrılır. Bunlar da, şehrin merkezinde Kanuni Sultan Süleyman'ın H:936 / M:1529 yılında Mahmut Ağa ve Yahya Bey camileri arasında yaotırmış olduğu diğer bir su hazinesine akar. Rifat Osman Bey, bu hazine içindeki bölümlerin mükemmelliği incelenip görülmeye değer olduğunu söyler ve bugün Edirne suları hakkında inceleme yapacak kişilere rehberlik edecek iki kişinin varlığından da burada söz etmektedir.

Dr. Rifat Osman beyin önermiş olduğu kişilerden biri, Edirne belediyesinin Tarihi ve Kıymetli Mühendisi Nazif bey, diğeri de, su yolcuları kahyası Hacı Hakkı Bey Efendidir. Bu kişiler Edirne su yollarının kaynağı ve güzergahı hakkında bilgi vermektedirler dedikten sonra Rifat Osman Bey, su yollarının bir haritasının bulunmadığını bu işle ilgilenenlerin bunu yapmaya mecbur olduğunu da” yazmaktadır (5).

Rifat Osman Bey,Edirne su yollarının düzenlenmesi için yapılan çalışmalarında şöyle açıklar:

“H:1327/M:1909- 1910 yılı Eylül ayında, Hahambaşızade (Haham Başınınoğlu) Mühendis Sevr Efendi, refakatinde bir heyet adı geçen su yollarını da inceleme yapmak üzere görevlendirildi. Bu heyette Hıfzı sıhha danışmanı olarak resmi olarak görevlendirildim. (Rifat Osman bey burada kendisinden bahsetmektedir.) Yapıtığımız incelemeler sonunda, Edirne’ye gelen suların kaynaklarından çıkan miktarı ile şehre giren

miktarının bir tonda % 45 oranında kaybolduğunu tespit ettim.

Bu tarihlerde Belediye heyeti başkanı merhum Fuat Bey, her ne pahasına olursa olsun, bu şehrin su yollarını, bazı köylüler ile çobanların açmak için tahrip ederek su almalarını önlemek için her türlü fedakarlığı göze almış olduğunu ve bu konuda vilayete sunduğu raporu takip etmeye karar vermiş idi.

Fakat, H:1328 / M:1912 teşrin-i evvelinde başlayan Balkan harbi, bu hayırlı işin teşebbüsünü de sonuçsuz bırakmıştır.”(5)

Rifat Osman Bey Edirne Rehnüması adlı eserinde de, Edirne su yollarına değinerek şunları söyler:

“H:1326 / M.1908-09 yıllarında Fransız kumpanyası tarafından Arda nehri suyunu arındırarak demir borular içinde, şehre akıtılması işi için gerekli keşif ve haritalar hazırlanmış ise de Balkan savaşının çıkışı bunda uygulanmasını engellemiştir.”(6)

Görüyoruz ki Balkan savaşı Edirne de bir çok projeninde hayatta geçirilmesine engel olmuştur.

Bunlara eklenecek tek bir sözünün dahi bulunmadığını söyleyen Rifat Osman Bey, ikinci bölümünde, Edirne sularının ne şekilde, nasıl kirlendiklerini bunların nedenlerini açıklıyarak yerli ve yabancı uzmanların görüşlerine sunmakta olduğunu yazmaktadır.

Suların Temizliğinin Korunması

Beş altı asır önce Türkler tarafından yapılmış olan su yolları, tuğla ve eski usulde harçla işlenmiş TONOS denilen ve bugün artık geçerliliğini kaybetmiş olan derme çatma bir özellikte, su damlalarının miktarına uygun , silindirik şeklinde ve iki metre genişliğinde yapılmıştır.

Bu su kanalları, hiçbir hadise ve olaylardan etkilenmiyerek, sanki bugün yapılmışçasına dayanıklılığını muhafaza etmişlerdir.

Hatta tahrip edilmek istenmişse de, yapılışında ki, işçi masraflarının birkaç mislinin harcanması gerektiğini yıkılan eski tonozlarda görmekteyiz.

Bu su kanallarındaki suyun seviyesi azalır, büyük ölçüde düşerek, (0,40- 0,30 ile 0,15) seviye-

⁵ -Çifte Kemer: Tek gözlü kesme taştan yapılmıştır.

⁶ -Arap Kemer: Tek gözlü kesme taştan yapılmıştır.

lerine düşünce toprak borular (Künkler) kullanılmıştır. Bunların toprak altına dizilişlerinde ki itina ve dikkat her türlü methiye ve övgünün üstündedir.

Çünkü adı geçen boruların bir ucu erkek, diğer ucu dişi denilen özelliği bilinen şekilde olup, bir birlerine geçtikleri noktalarda, günümüzde yapılışı, tarz ve imali bilinmeyen su kireçlerine denk harçla bağlanmışlardır.

Toprakta, boruların döşemek için hazırlanan yatağın zeminine 0,25-0,40 cm. ebadında 4 cm kalınlığında tuğlalar döşendiğinden ve üzerine boruların alt, yan ve üstlerini örtmek şartıyla aynı harçdan konulduktan sonra, büyükçe edabta karşılıklı iki tuğla harca basmak üzere, bir ev çatısı gibi kubbe teşkil edencesine konulup, toprak dışından gelecek darbelere karşı, dayanıklılığı artırılmıştır.

Dökme boruların bulunmadığı, kuşun malzemeninde sınırlı olduğu bu geçmiş yüzyıllarda, dayanıklılık ve sağlığın temini için ne yapması gerekiyorsa yapılmıştır.

Membalarından (kaynaklarından) itibaren Edirne'ye kadar uzanan 25 kilometre uzunluğundaki tonus kanalların yapılaşlarından sonra, aradan geçen üç, üç buçuk asır zarfında her türlü etkiden uzak kalmışlardır.

Çünkü, kaynaklar ile su kanallarının yakınında olan köylerin halkı, her türlü teklif isteklerden muaf kılınarak adı geçen tesisatları korumuşlardır.

H:1190/M:1776 tarihlerinden sonra, su kanallarına zarar verilmeye başlanmış, H:1245/M:1830 yıllarında kanalların korunması için özel bekçiler tutulmuştur. Fakat bekçilerden paralarını alamadıkları için görevlerini terk etmişler, kanallara köylülerin özellikle de yolcu kabileleri ve çobanların saldırıları çoğalmış ve zamanımıza kadar uzanıp gelmiştir.

İşte Edirne sularını kirlenmesine neden olan ve artıran etkilerden birinin hatta birincisinin geçmişi budur.

Kırlarda ki, su kanallarının tamir ve ihyalarına edilecek hizmet, bu tahribat karşısında geçersiz kalmakla birlikte, suların kirlenmesine neden olan sebebler karşısında da olanaksız bırakır.

Sular en fazla şehre girdikten sonra kirlenir. Bu hususta geçerli olan nedenler şunlardır:

1- Kavak kapıdan itibaren İbrahim paşa, Çokalca, Nişancı Paşa, Zen İbrahim Paşa, Medrese Ali Bey ve Taşlık Mahallelerinde bazı hanelerde 33 adet kadar kuyu tarzında ve 3-5 m. derinliğindeki bacalar vasıtasıyla zeminden geçen ana yollarından su alınmasıdır.

Su yolcularımızın sarnıç dedikleri bu kuyular birer sarnıç olmayıp, Pravadi ve Kara Yusuf vadilerinden gelen suyun Edirne'ye dahil edildiği Buçuk Tepe'de Kavak kapı mevkiinden itibaren Taşlık Camii ve buradan da Yahya Bey Camii civarında ki büyük hazineye (**su yocuları buna ana hazine derler**) kadar, zeminden üç, dört, altı metre derinliklerde yapılmış büyük bir su kanalının şurasından burasından delinerek (mecra-i cari) su almaktan ibarettir.

Su yolcuları kahyası Hacı Eyüp Ağa, yolun bu şekilde delindiğini yazmaktadır. Ancak, buradaki esas amacı; ana hazineye kadar lağımların⁷ etki etmeleri ve özellikle Zen İbrahim Paşa Hamamı civarından itibaren açıkta akan lağımların etkisinden kurtarmak ve su kanallarını halkın saldırısından uzak tutmak olduğunu eski ustaların ifadelelerinden bunu hikaya etmiştir.

Halbuki, su kanallarının yakınlarında oturanlar, kanallara geçici olarak kuyu şeklinde bacalar açtırarak büyük kanalların üzerlerini deldirerek evlerine su almışlardır. Bu yolsuz hareketin hangi

⁷ -Rifat Osman bey Edirne'nin kanalizasyonları hakkında da şunları yazmaktadır: Edirne şehrinin lağımlarında yapımları sırasında ihmal olunan büyük üstü açık lağım vardır ki, varlıkları bir medenişehre yakışmamakla birlikte geçmişin hakim olduğu bu şehirde büsbütün uyumsuzluk göstermektedir.

Bunlardanbiri Kıyık'ta ağa hamamı civarında Berkuk ağa mahallesin evlerinden başlayarak Muradiye camii şerefinden ve Umur bey mahallesi ortasından ve adı geçen mahallenin evlerinin bahçelerinden geçerek Tunca'ya doğru saray ovasına yayılır.

İkinci hazinede Sinan Bey mahallesi ortasından başlayarakbir müddet açıkta aktıktan sonra, kapulu dergahından itibaren Muardiye hanının civarına kadar Belediye Reislerinden Dilarver Bey'in inşaat ve Ahmet Beyin tamir ettirdiği kapalı kanalı takip edip, yine açıkta akarak Tunca'ya doğru gider. Üçüncü ise, Zen İbrahim Paşa mahallesinden başlayarak, Araplar mahalleside açıkta akıp, Yancıkçı Şahin mahallesi evleri bahçelerinden geçtikten sonra yine kapalı bir kanal içinde Kirişhane civarından Tunca'ya akar.

asırda yapıldığı bilinmemekte ise de H.1000/M:1591 tarihinden sonra olduğu zannedilmektedir. Bu bacalar 52 tane olup, 20 den fazlası evlerin yıkılmasından sonra ortaya çıkmıştır. 30-32 tanesi kullanılmaktadır.

Birkaç sene önce belediye Doktorlarından Dr.Cemil Bey, bu bacaların ıslah edilmesi için epeyce uğraşmış ise de, başarılı olamamıştır.

Çünkü, bu işe bir az da baca sahiplerinin özen ve dikkat göstermeleri gerekmektedir.

Rıfat Osman Bey, şehir içinde suların kirlenmelerine neden olan başka etkenlerinde bulunduğu bahsetmekte ve bunları açıklamaktadır.

H:1180/M:1766 tarihlerden sonra, sayılarının belediye dairesinde çalışan memurların da bilmediği miktarda göçmenler gelmiş. Bunlar, ancak 50-60 sene içersinde ancak imar olacak mahalleler meydana getirmişlerdir. Bunların su yolları ise, harap birhalde kalmıştır.

İkinci ve çok kötüsü ise, sulara böceklerin girmesidir. Şehrin mahalle aralarında ki bir çöki su terazilerinin (**Maksem**)⁸ sokaklarla aynı seviyede bulunmaları ve kapakların aralarından kaldırımlarda bulunan görünür, görünmez, bütün zararlı mahlukların sulara bol bol karışmasıdır.

Bu dikkate değerdir ki, ya bunlardan pek çoğunun demir kapaklarının kilitleri bozuk veya çocuk oyuncağı gibi, sağlam değil hemen açmak mümkün oluyor.

Mahallelerde hayvan besleyenlere fazla su lazımdan buldukları yerlerde çeşmelerini çok akıtmaları için maksenleri açarak, pacavralarla ve diğer yöntemlerle su borularını tıkadıklarından buraları, aynı zamanda kötü kokuların kaynağını da oluşturmuşlardır.

Su yollarına yapılan bu saldırılar karşısında, mahalle su yocuları tamamen çaresizdirler

Ne yazık ki, ne kapakların onarılmasını düşünen ne de on para veren var. Diyen Rıfat Osman

Bey, çare olarak, Edirne sularının onarılıp temizlenmesi için önce, su kanallarının, çeşmelerin yerlerini gösteren bir haritanın yapılması ve bu harita üzerinde yapılacak yerlerin tesbit edilerek para kesesinin ağzının açılmasının gerekli olduğunu da yazmakta ise de hemen arkasından, Belediye sandığına su adına on para girmediği halde, belediyeden binlerce lira harcamasını beklemekte tezat teşkil edeceğini de söylemekten geri kalmamaktadır.

Arkasından da, bu gün dünyanın hangi şehrine giderseniz gidin, şehrin ortasında musluğu açtığınızda saf su akar diyede bir soru yönlendirmektedir.

Edirne su yolları tamir edilmiş ve Taşlı Müsellim kaynağı 200 hat ve mesafede 250 çalınmış, eski bir tonos kaynağının suyu Edirne suyuna ilave edilmiştir. O Tarihte vali bulunan Hacı İzzet Paşa kaynağın başına bir mermer levha üzerinde bu günde var olan şu tarihi koymuştur.

Eyledi icrâ Edirne şehrine ab-ı hayat

Padişah hızır-ı rekber saye-i rabb vahit

Yazdı İzzet bendesi tarih-i cevher darını

Yaptı bu mecrayı meali hazreti Sultan Hamid

1307 (M:1890)

Sultan hamid bu kaynağın onarılması için 100 lira vermiş ise de fazla masraf olmuş, bunu da Belediye Reisi Kadir Ağa Belediye muhasebesinden karşılamıştır.

Birkaç sene sonra, H:1311/M:1893 yılında, Belediye tarafından su yollarının tamirine 287100 kuruş harçanmış. Bu tarihte Belediye Reisi bulunan Hacı Rasim Bey, eski masrafıda ilave ederek bütün su sahiplerinden çuvaldız başına 70 kuruş almıştır.

Bu tamir 23 Teşrin evvel 1311/M:4. 11.1893 tarihinde bitmesi üzerine Pazartesi günü Kavak Kapıda bir tören düzenlenmiştir.

Rıfat Osman Bey, zamanında Belediye Reisinin bu şekilde hareket etmesinden başka çare yoktur diyerek, önerilerde de bulunmaktadır. Belediyenin bütçesinin kısıtlı olduğunu, kısıtlı bütçe ile harcama yapamayacağı için bu yolu önerdiğini de yazmaktadır (7).

⁸ -**MAKSEM**: Geçmişte şehir dışından getirilen suyun kullanım yerlerine dağıtılması için toplandığı, lüleli havuz ve tekneleri bulunan üstü örtülü yapı.

LÜLE: Osmanlı döneminde kente verilen su miktarını ölçmek için kullanılan bir ölçü birimi.

HAZİNE (HAZNE): Su biriktirilen yer.

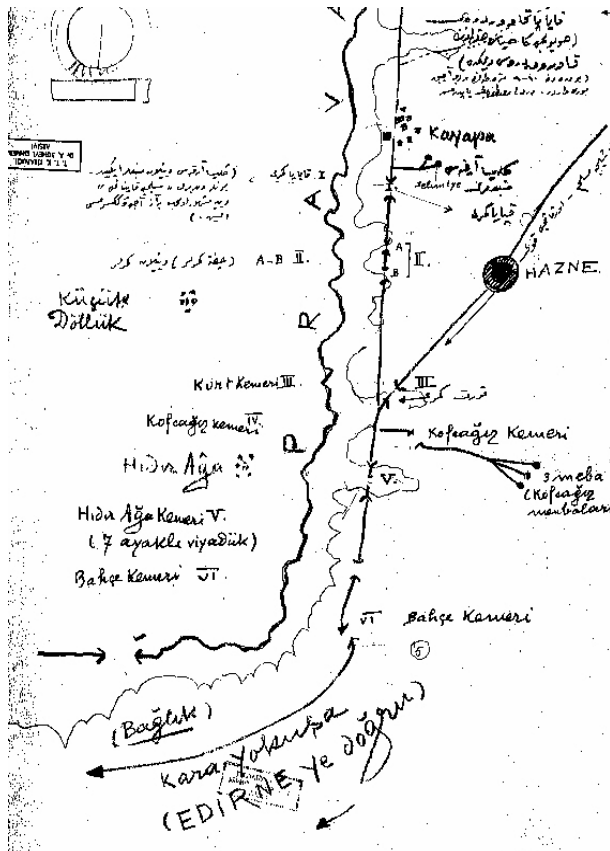
Suların isimleri	Derecesi	Maddelerin miktar değeri	Klor miktarı	Azot miktarı	Azotnitrat Miktarı	Karar
Arnavut köysuyu	4	0.5	21	Eser	Mevkut	İyi su
Sineklişuyu	10	0.5	23	Eser	Mevkut	İyi su
Demirtaşsuyu	15	0.5	28	Eser	Mevkuy	İçilebilir
Arda nehri	22	2	8	1.2	Eser	Keza
Tunca nehri	32	1.9	17	1.6	Eser	Sarf halinde kullanılır
Edirneçeşmeleri	40	0.7	110	6	Eser	İçmeye uygun değildir
Hastane ve kışalara gelen Saray akpınar suyu	22	0.5	35	6	Eser	İçmeye uygundur.

Dr .Rifat Osman Bey zamanından 20 yıl önce Edirne Merkez Asker Hastanesi Kimyageri Edirneli Ahmet Rifat Beyin yapmış olduğu tahlile ait raporun bir örneğini burada bizlere sunmaktadır (7).

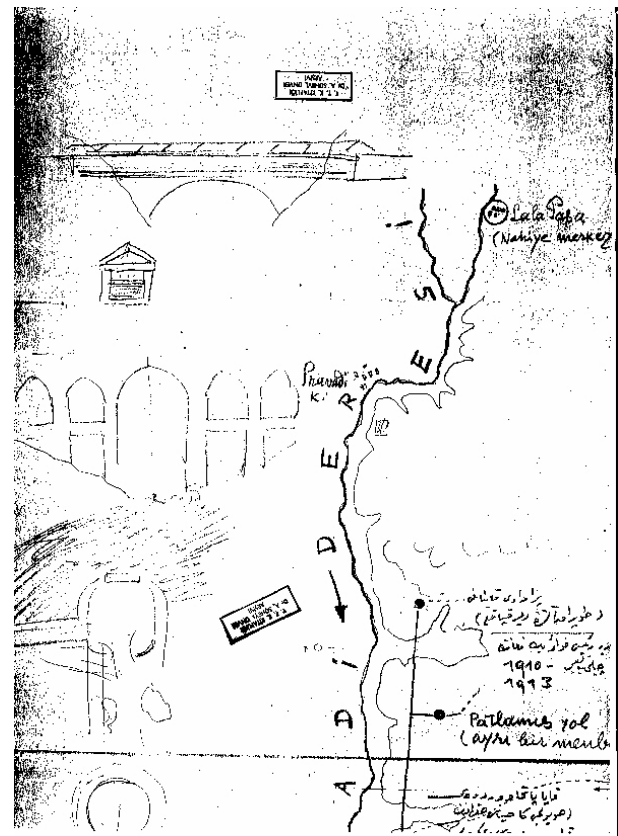
Rifat Osman bey bu örneği verdikten sonra, bu sonuca söyleyeceği bir sözü olmadığını yalnız suların bir defa da, Edirne'nin genç ve çalışkan kimyageri Fazıl Bey tarafından da 20 yıl sonra bir kez daha kontrol edilmesini istemektedir.

Burada, Rifat Osman Beyin yakındığı üzüntü duyduğu bir nokta vardır. Edirne Su yollarının küçük bir planının, bir haritasının bile olmaması onu çok üzmektedir. Onun bu isteğini daha sonra Süheyl ÜNVER yerine getirmiş, Edirne su yollarının küçük bir bölümünde olsa krokiyi yapmıştır. Böylece onun bu isteği çok sevdiği dostu Süheyl ÜNVER tarafından yerine getirilmiş olmaktadır.

Bugün, çok azı kullanılmakta olan bu eski su yolları ihmal edilmiş, büyük bir kısmı harap ol-

Prof. Dr. A. Süheyl Ünver tarafından çizilen Edirne Su yollarını gösteren kroki

Prof. Dr. A. Süheyl Ünver tarafından çizilen Edirne Su yollarını gösteren kroki

29 Temmuz 1928 tarihli Milli Gazete'den bir sayfa kesim. Başlık: 'TARİHTE VE ZAMANIMIZDA EDİRNE SURLARI'. İçerik, Edirne'nin tarihî surlarını ve savunma yapılarını detaylı olarak anlatıyor. Surların uzunluğu, genişliği, yüksekliği ve duvar kalınlığı gibi teknik detaylar yer alıyor. Ayrıca surların inşaatı için kullanılan malzemeler ve işçiler hakkında da bilgi veriliyor. Metin, surların sadece savunma için değil, aynı zamanda şehrin estetik görünümüne katkı sağladığını da belirtiyor.

bulunan dokuz köy ile askeri birlikler faydalanmaktadır (9).

Günümüzde Edirne Belediyesi tarafından yeni yeni kaynaklar açılmış ve şehrin su ihtiyacı bu yeni açılan kaynaklardan karşılanmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Kazancıgil R. Tosyavizade Dr.Rıfat Osman "Hayatım ve Hatıratım", Ankara: GATA Basımevi, 1998:68-104.
2. Çulban C. Dr. Rıfat Osman Bey 1874-1933 Hayatı ve eserleri, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası,1959:43.
- 3-Kazancıgil R. Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in Edirnesi, İstanbul, Edirne valiliği Yayınları No:4, İl Kültür Müdürlüğü yayınları No:1, Acar Matbaası, 1999:6.
4. 3 Teşrin-i evvel 1927 / 8 teşrin-i evvel 1928 tarihli Milli gazete, Y:1, S:97.
5. 24 Eylül 1928 tarihli Mili gazete, Y.1 S:98.
6. Kazancıgil R. Tosyavizade Dr. Rıfat Osman Edirne Rehnüması, Edirne, T.Ü. Rektörlüğü yayınları No:11, Kütüphane ve dökümantasyon daire başkanlığı yayınları No:3., 1998:71-2.
7. 8 Teşrin-i evvel 1928 tarihli Milli gazete, Yıl:2 Sayı:101.
8. Prof.Dr. Süheyl Ünver'in yaptığı Edirne su yollarını gösteren kroki. T.Ü. Tıp Fak. Deontoloji ve Tıp Tarihi Dr. Ratıp Kazancıgil kütüphanesi Prof. Dr. A.Süheyl ÜNVER arşivinden.
9. Köylüoğlu N. Edirne'de Osmanlıdan Günümüze Su Yapıları, Edirne, Türk kütüphanecilerderneği Edirne Şubesi yayınları No:33, 2001:10.

Dr. Rıfat Osman Bey'in " Tarihte ve Zamanımızda Edirne Surları" adlı makalesinin yayımlandığı 1928 tarihli Milli Gazete.

muştur. Taşlı Müsellim su yollarından günümüzde şehre su verilmemektedir. Bunlardan civarda

Geliş Tarihi:

Yazışma Adresi: Nilüfer GÖKÇE

Trakya Üniversitesi. Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp Tarihi AD, EDİRNE